

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М. (Суми), канд. іст. наук;
Дегтярьов С. І. (Суми), канд. іст. наук;
Король С. М. (Суми), канд. політ. наук;
Куліш А. М. (Суми), д-р юрид. наук;
Лобко Н. В. (Суми), канд. іст. наук;
Нестеренко В. А. (Суми), канд. іст. наук;
Піскун В. М. (Київ), д-р іст. наук;
Рамач Я. (Нові Сад, Сербія), д-р іст. наук;
Семенов В. М. (Суми), канд. наук з держ. упр.;
Теліженко Л. В. (Суми), д-р філософ. наук.

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
юридичного факультету Сумського державного університету
(протокол № 8 від 02.04.2015 р.)

**Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія,
проблеми, перспективи** : зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. : у 2 част.
(Суми, 17 квітня 2015 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов,
С. М. Король та ін. – Суми : Сумський державний університет, 2015. – Ч. 2. – 69 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів,
студентів, учених та аспірантів ВНЗ і наукових установ, виголошені в рамках
III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні
процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи»
(Посвідчення УкрІНТЕІ № 758 від 12 грудня 2014 р.), присвяченої
актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

НЕЗВИЧАЙНА ІСТОРІЯ ЗВИЧАЙНОГО ЛІКАРЯ*

У моєї сім'ї з покоління в покоління передається історія про мого прадіда, відомого лікаря Олександра Григоровича Коваленка. Він народився 1913 р. у селянській родині в с. Андріївка Хотинського району Сумської області. Початкову освіту здобув у місцевій школі. З дитинства мріяв стати лікарем. У 1933-1938 рр., після навчання в Сумському медичному технікумі, вступив до Харківського медичного інституту, який закінчив з відзнакою.

У червні 1941 р., коли Німеччина напала на СРСР, О.Коваленко працював головним лікарем Охтирської районної санстанції, звідки його призвали на до лав Червоної Армії. Але в серпні того ж року частина, в якій служив Олександр Григорович, у районі Івангорода потрапила в оточення. З великими втратами його вдалося прорвати. Та біля селища Оржиці знову були оточені німецькими військами. Кілька спроб прориву на Золотоношу виявилися невдалими. Тяжко поранений лікар О.Коваленко потрапив до полону.

Близько п'ятсот чоловік військовополонений, серед яких були і його фронтіві товариші, було зігнано до конюшні. Як лікар Коваленко, як міг, допомагав пораненим. Через кілька днів їх перегнали на захід – до Володимир-Волинського табору. Військовополонених тут було більше тридцяти тисяч. Їх спогади були однаковими: колючий дріт, скажені вартові собаки, суворі вартові та постійне відчуття голоду, що не могла вгамувати ні трава, ні спіймана випадково тварина.

Спати доводилося *«покотом»* на цементній підлозі. Смертність була високою – *«пачками»*. Групи не прибирали по три й більше діб. Від всього цього почався тиф. Коваленка, як лікаря – епідеміолога, викликали в числі інших в комендатуру і запропонували організувати боротьбу з хворобою. Лікуючи хворих він сам захворів і навіть певний час був непритомним.

Восени 1942 р. полонених вивезли до Баварії, Моосбурга, – до штаблагу, розрахованого на декілька десятків тисяч в'язнів. Коваленка відправили до туберкульозного бараку. Гітлерівці страшенно боялися зарази і доручали лікувати інфекційних хворих представникам *«нижчої раси»*.

---

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

У таборі було створене підпілля, яке займалось допомогою свпіввітчизникам. Разом з Коваленком працювали Павло Секрето, Василь Цимбаленко, Олексій-сибіряк, Дмитро Кирєєв, Василь Серебряков. Кирєєв, колишній політпрацівник, допомагав у морзі в якості санітара. Василь Серебряков, найближчий друг Кирєєва, був зв'язковим.

Діяли дуже обережно, адже працювати довелось під контролем німецьких лікарів: найменша підозра – розстріл. Діяли, на перший погляд, дуже просто. Побачать, наприклад, що якогось хлопця збираються направити на важкі підземні роботи в шахту, де він може загинути, як тисячі таких же. І непомітно відзивають у бік, говорять, що треба зробити. Вранці хлопець, потай розколупавши до крові ясна, йшов до медпункту. *«Кров у мокротинні... Кашель... Болить у грудях...»*. *«Гер лікар»* бачив: дійсно, Іван кровохаркає. Але треба було перевіряти у лабораторії. У лабораторії після ретельного дослідження, приходили до висновку: *БК+*. Це значить, що бацили Коха виявлені. Їх *«виявляв»* Цимбаленко. І *«хворий»* потрапляв до туберкульозного бараку, до Коваленка. У Коваленка на обході було тоді близько двохсот чоловік, більшість тяжкохворих, а серед них – десятки здорових. Це був страшний ризик. До того ж німці не повинні були побачити з його боку ніякого *«панібратства»* – і він поведився із хворими однаково суворо, оскільки обхід проводився під керівництвом німецького лікаря.

Часто виручав *«ДВТ-ММ»*. Це значило: довгодіючий відкритий туберкульоз майора Масленнікова. Коли на когось з *«хворих»* падала підозра, він завжди потай звертався за допомогою до цієї людини. Тяжко хворий, приречений майор, який уже тоді стояв однією ногою у домовині, здавав мокротиння за товариша, щоб той жив. Німецькі лаборанти, що час від часу перевіряли Цимбаленка, незмінно підтверджували достовірність зроблених ним аналізів: *БК+*.

Наприкінці 1943 р. в Моосбурзькому таборі військовополонених невеличка група росіян стала готуватися до втечі. Ініціатором і душею задуму був Михайло Булигін – льотчик. Втім, незабаром він занедужав і зліг. Виявилось, що у Михайла теж *«відкрився»* туберкульоз. Хвороба ця до нього прийшла після того, як він довірився Кирєєву. Через Кирєєва дійшло до Серебрякова, Цимбаленка. Вони й допомогли Михайлу потрапити до туберкульозників Коваленка.

План передбачав втечу через табірну каналізацію. Однак виявилось, що підняти кришку люка неможливо, бо всі кришки кріпились на болтах. Тоді стало зрозуміло: потрібно було комусь

вирватись на волю, переповзти з протилежного кінця по каналізаційній трубі та перепилати болти. Цей план пізніше переповів лише один вцілілий учасник втечі. М.Булигін підмовив своїх товаришів з похоронної команди, вони вирвалися з-під варти та розпиляли болти люка. Однак коли вже вся група була на волі, вони випадково наткнулися на міський патруль. Троє, в тому числі і сам організатор, були вбиті на місці, четверо сплигнули з мосту і лише один залишився живий.

За активну допомогу льотчику і його групі в організації втечі санітарів табору підняли серед ночі. Кирєєва, Серебрякова, Секрето, Цимбаленка, Коваленка – загалом десятьох. Вишикували по двоє, відібрали всі особисті речі, закували в кайдани. Нічого не сказавши, під посиленням збройним конвоєм погнали геть з табору. Після довгої дороги у лютому 1944 р. вони потрапили до концтабору Дахау. Тепер вони були політичними злочинцями, причому особливо небезпечними. Про це свідчив їх одяг. Їм видали смугасту арештантську робу з червоним вінкелем (трикутником), під яким було нашите червоне коло. Таке ж коло на білому тлі було у кожного з них ззаду на лопатці і правому стегні. Незмиті сліди свіжої крові і чіткі дірки від пострілів свідчили про сумну долю людей, яким нещодавно належали ці речі.

Їх розмістили у спеціальному штрафному блоці. Це було щось подібне до табору в таборі. Барак був ізольований від решти табірних бараків колючим дротом, особливий режим, особливий нагляд. Серед штрафників були здебільшого росіяни, серби, італійці, а також кілька старих німецьких комуністів з групи Тельмана.

Лікар Коваленко дуже швидко з'ясував, що в Дахау, якщо ти хотів вижити, треба не просто лікувати хвороби, а й уміти робити їх. Олександр Григорович познайомився з працівником амбулаторії – австрійцем Ернстом та його помічниками – поляком Лешеком Вечоркевичем з Познані та сербом Іваном Киршаром з Белграда. Ернст сказав, що лікарів у Дахау особливо не полюбляли, тож Коваленко перебував там як хворий. Його обов'язком було лікування політв'язнів. Він з головою поринув у роботу.

Час від часу Коваленку доводилось залишати своїх хворих, задля порятунку власного життя. В такі моменти до нього приходив Ернст і попереджав: *«Лікарю, ситуація шлехт, доведеться вас тимчасово виписати. Але ми подбаємо, щоб незабаром ви знову були у нас»*. Коваленка спочатку це дуже

здивувало. Легко сказати – потрапити до них знову. Яким чином? *«Ви зробите собі коросту»*. Зробити коросту? Це значить, треба від когось заразитися. *«О, не обов'язково»*. І, вручивши йому голку від шприца та сіль, Ернст розповів, що потрібно робити. Так лікар Коваленко і сам став *«робити собі хвороби»*, які фактично рятували його від смерті.

Минали дні і тижні. Під охороною Ернста підпільний лікар творив свої нелегальні справи. Одних він рятував тим, що виліковував, інших, навпаки, рятував, штучно *«заразивши»*. Одним з його пацієнтів був харків'янин Бедилов. Проста, не дуже грамотна, але вірна Батьківщині людина. Саме він, вже після війни, перший надіслав листа Коваленку (випадково дізнавшись про адресу): *«Спасибі Вам, Олександрє Григоровичу, за Ваш великий порятунок мене від усіх катувань і мук, карцерів і різок. Спасибі Вам, дорогий наш і любий товариш, справжній герой, рятівник життя стількох товаришів від смерті»*. Бедилова катували в Дахау. На ньому випробовували дію нових медичних препаратів, спеціально заражаючи для цього тропічною малярією.

Майор німецьких військово-повітряних сил лікар Рашер проводив досліди по заморожуванню. Їх випадково спостерігав чех лікар Блаха, який працював разом з Коваленком у сьомому баракі. Пізніше, виступаючи свідком на Нюрнберзькому процесі, він розповів: *«Піддослідного опускали у крижану воду і тримали там, доки він втрачав свідомість. З шиї в нього брали кров і піддавали аналізу щоразу, коли температура тіла знижувалась на один градус... найнижча температура, при якій людина ще продовжувала жити, була 19 градусів за Цельсієм, але більшість вмирала при 25 або 26 градусах. Коли людину витягали з крижаної води, її намагались оживити з допомогою штучного сонячного світла, гарячої води, електроенергії або з допомогою тепла живого тіла. Для останнього експерименту використовувались повії: тіло непритомної людини вміщували між двома такими жінками»*.

Запам'ятав Коваленко і Сергія Мельникова, який працював тут на кшталт санітара. Коли тримати його в лазареті (адже він був у списках хворих) було більше неможливо (очікувався німецький лікарський огляд), Коваленко, щоб зберегти хлопця, знову йшов на ризик. Німецький лікар, який оглядав Мельникова, відразу ж встановив точний діагноз: *«О, флегмона, я, я, флегмона!»* і Сергій залишився в лазареті. *«Флегмону»* йому

зробив Коваленко, впорснувши шприцом у стегно трохи бензину. Серед його пацієнтів були колишній польський посол, майбутній чехословацький президент і, багато, багато інших.

29 квітня 1945 р. в Дахау прийшов день визволення й відплати. Побачивши американців, що наближалися до табору, хтось з охорони похапцем вивісив на комендатурі білий прапор. Біля центральних табірних воріт американського солдата зустрів величезний страшний натовп. Цей американець був спантелечений незвичайним виглядом змучених людей. Але ще більше він був приголомшений, коли його раптом обеззброїли. Солдат не встиг опам'ятатися, як автомат счез у натовпі. Він злякано позадкував, та раптом усе зрозумів. Щось швидко сказав англійською своїм автоматникам, що супроводжували його. Ті зрозуміли все та добровільно віддали юрбі зброю. Капо штрафного бараку, головного ката і вбивцю, на той час уже встигли роздерти на шматки. Решту, виловивши, поставили до стінки перед багатотисячним табірним натовпом. Якийсь молодий хлопець вискочив вперед й упритул почав несамовито розстрілювати. Але зненацька якийсь росіянин підскочив до хлопця і рвонув його автомат до гори. Росіянин розповів причину свого вчинку: у таборі були двоє вартових-німців, які допомагали в'язням. Натовп відпустив їх. Решту через хвилину добили.

Влітку 1945 р. Олександр Григорович дістався до рідного села, яке було вщент випалене. Незабаром його призначили головним лікарем Роменської, а потім Тростянецької райсанстанції. Він багато зробив для післявоєнного відродження та налагодження їх роботи. Протягом декількох років Коваленко був депутатом Тростянецької міської ради.

У повоєнні роки Олександр Григорович отримував сотні листів від своїх пацієнтів – колишніх в'язнів Дахау, в котрих вони з великою теплотою дякували йому за врятовані життя. Завдяки цьому лікар Коваленко уникнув сумної долі багатьох своїх співвітчизників. Він не був клеймований як зрадник держави через те, що був у полоні, і не відсидів ще одного строку в радянських таборах.

У 1958 році О. Коваленко через підірване у таборах здоров'я вийшов на пенсію. Помер 9 вересня 1961 р.